

СОЦИАЛИЗАЦИЯТА НА ПОДРАСТВАЩИТЕ – ИНВЕСТИЦИЯ В БЪДЕЩОТО АДЕКВАТНО ПОВЕДЕНИЕ НА ИНДИВИДА

Станимира Данева

stanimira_daneva@abv.bg

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Всяка човешка дейност се реализира в социална среда, която освен, че предоставя условия за функциониране на индивида, чрез социалните ситуации, които протичат в нея, задава и някои форми на поведения, които са задължителни. В резултат на тяхното изпълнение, респективно неизпълнение, индивидът бива приет или отхвърлен от средата. Следователно, ефективното функциониране в коя и да е социална среда изисква оптимално адаптиране на индивида към нея. Само това би му позволило да изпълнява жизнените си планове и да постига целите си. Но това би могло да се случи, ако в ранна детска възраст подрастващия се социализира оптимално в подходяща образователна среда. В настоящата статия са използвани данни от научно изследване на адаптацията на обучаемите към три образователни среди.

Ключови думи: адаптация, социална среда, социализация, оптимално функциониране

THE SOCIALIZATION OF ADOLESCENTS – AN INVESTMENT IN THE FUTURE ADEQUATE BEHAVIOR OF THE INDIVIDUAL Prof. D.Sc.Sc.

Stanimira Daneva,

stanimira_daneva@abv.bg

University of Library Science and Information Technology

Abstract: Every human activity is realized in a social environment, which, in addition to providing conditions for the individual's functioning, through the social situations that take place in it, also sets certain forms of behavior that are mandatory. As a result of their fulfillment or non-fulfilment, the individual is accepted or rejected by the environment. Therefore, effective functioning in any social environment requires optimal adaptation of the individual to it. Only this would allow him to fulfill his life goals and achieve high results. But this could happen if in early childhood the adolescent is optimally socialized in a suitable educational environment. The present article uses data from a scientific study of the adaptation of learners to three educational environments.

Keywords: adaptation, social environment, socialization, optimal functioning

Адаптацията на индивида към социалната среда е сложен, многостранно обусловен процес. Съществен резултат в този процес е социализацията му, а за подрастващите той се превръща в жизнено важен, доколкото приобщаването им към общността се дължи именно

на него. Съществуват различни разбирания, съответно дефиниции за индивидуалното функциониране в социалната среда и за регулативната роля на личността. Едно от най-разпространените е, че тя отразява степента на съответствие между вътрешните условия на личността и условията на средата. Д. Градев я определя като състояние на равновесност на личността със социалната общност. Постигането на подобно състояние предполага овладяване и вътрешно възприемане на даденостите на социалния живот.[1] Т.е., необходимо е съответно ниво на социализация на индивида, постигнато в процеса на развитие на подрастващия, отговарящо на предизвикателствата и очакванията на средата, експлицирано в реалното му поведение.

Индивидът се приспособява към средата, като постепенно се стреми да намали несъответствията между изискванията на средата и способностите си да отговори на тях. Този процес е много динамичен, включително и до настъпването на обрати, поради неспособност на индивида да отговори на някои от изискванията. Тогава се включват компенсаторни механизми, т.е. индивидът включва някои неизползвани до този момент свои качества и ресурси, за да компенсира дефицита. Изходът от този процес е неясен, тъй като даденото несъответствие остава и степента на адаптираност може както да се повиши, така и да се понижи. Освен това, индивидуален е и проблемът относно оценката на несъответствията от страна на индивида. Някои от тях могат да бъдат обявени за несъществени, за разлика от други. Този процес също е строго индивидуален, доколкото субективната оценка относно важността на някои елементи от средата се влияе от множество фактори, произтичащи от различни регулативни равнища на личността.

Друг учен, който много задълбочено се занимава с проблемите на адаптацията, Хетема, я разглежда като съответствие между личност и ситуация.[2] Той уточнява, че това е динамично равновесие между когнитивните структури на индивида и състоянието на средата. В регулацията на взаимоотношенията индивид - среда се очертават три подсистеми - стратегическа, тактическа и подсистема за контрол. Стратегическата подсистема е насочена към достигане на определени цели на индивида и отразява личните намерения да се използват, модифицират или изменят ситуацията в определена посока, в съответствие с личните цели и предпочитания на индивида. Тактическата подсистема се състои от спонтанни реакции на нарушеното равновесие. Те представляват типични начини на реагиране в дадени ситуации и могат да бъдат насочени или към когниции, или към ситуативни елементи. Системата за контрол е отговорна за достигането на състояние на адаптация. Контролът се разглежда като способност на индивида да модифицира или трансформира ситуацията в съответствие с неговите собствени изисквания.

И така адаптацията може да се разглежда като състояние на оптимално функциониране на личността в дадена среда. Тя е състояние, в което се отразява субективно приемливото равнище на взаимодействие между личността и нейната среда. То е свързано с оптималното функциониране, защото последното позволява на индивида да достигне своите цели, да съхрани ресурсите, да развие и изрази собствения си потенциал в определена среда. Процесите, чрез които това става се отнасят до средствата за неговото постигане. Тук само се подчертава разбирането за адаптацията именно като състояние на такива взаимоотношения между

личността и средата, които позволяват да се осъществи индивидуално-специфична регулация на собственото поведение в процеса на постигане на личните и системните цели.

В контекста на казаното дотук възниква въпросът как да бъде анализирано оптималното функциониране и какви прояви на личността са информативни за неговото съществуване и протичане. От субективна гледна точка оптималното функциониране може да се разглежда като преживяване на психологично благополучие, тъй като последното е сумарна когнитивно-афективна оценка на установените взаимоотношения между личността и социалната среда. В литературата се посочва, че то е глобално състояние на личността, породено от постиженията на индивида в цялостния жизнен път. Може обаче да се каже, че престоявайки в определена социална среда е възможно човек да преживява едно или друго равнище на психологично благополучие, т.е. то може да се изучава и като резултат от влиянието на конкретни външни фактори. Campbell (1976) го дефинира чрез удовлетвореността от различни сфери на живота, преобладаване на положителни чувства и отсъствие на психичен стрес.[3] Emmons & Diener (1985) определят психичното благополучие като комплексно съотношение между положителни и отрицателни емоции и чувства и глобална оценка на удовлетвореност от живота.[4] В тези схващания психичното благополучие се описва чрез неговите следствия, а не чрез неговите основания. Такъв подход може би е оправдан когато се изучава общото самочувствие на човека, но е напълно неподходящ за характеризиране на адаптацията към конкретна среда. Може да се предположи, че липсата на негативни преживявания е резултат от действие на множество фактори и още не означава състояние на оптимално функциониране.

Един смесен подход към психичното благополучие предлага Repetti (1987), която го разглежда като комбинация между положително приемане на себе си и липса на тревожност и депресия.[5] Комплексен възглед към психичната адаптация на индивида при временно пребиваване в определена социална среда приемат и Tanaka et al. (1994).[6] Според тяхната дефиниция адаптацията е състояние на благополучие на индивида, което включва следните компоненти: удовлетвореност от пребиваването в средата, социална компетентност, чувство на принадлежност, справяне със стресови ситуации, физическо здраве и преобладаващи емоционални състояния.

За разлика от горните схващания Ryff (1989) дефинира психичното благополучие като комплексно състояние на позитивно психологично функциониране, което включва следните индикатори:

- **Приемане на себе си**, свързано с позитивни нагласи към себе си и чувство за себеуважение. Тя приема, че те са централна характеристика на ефективното психологично функциониране.

- **Положителни отношения с другите**. Чувство на емпатия и привързаност и наличие на близки връзки и топли отношения.

- **Автономия**. Наличие на вътрешни критерии за оценка и способност за придържане към тях.

- **Контрол над средата**. Способност за манипулиране и контролиране на комплексна среда.

- **Наличие на дългосрочни жизненни цели.** Убеждение, че това което непосредствено става има своя дългосрочен смисъл и обслужва жизнените планове.

- **Личностен растеж.** Възможност да се постигат не само непосредствените цели, но също така да се развива личният потенциал и човек да израства.[7]

В настоящото изследване е възприета концепцията на Риф. Очертаните от нея аспекти на психологично благополучие изразяват достатъчно пълно оптималното функциониране и отразяват основните тенденции на личностна регулация на поведението. Приема се, че те са основните характеристики на адаптацията към социалната среда. Основание за това допускане може да се намери и в изследванията на Brandstatter (1994), който установява, че психичното благополучие на индивида в средата зависи от съответствието между неговите мотивационни тенденции и възможностите за удовлетворяването им.[8] Различните социални среди вероятно не предоставят пълни възможности за постигане на състояние на оптимално функциониране и адаптацията най-често е частична.

Очертаните аспекти на адаптацията на личността отразяват някои основни тенденции на личностна регулация. Многобройни са изследванията върху положителните ефекти от установяването на личен контрол над хода на събитията. Ролята на установяването на личен контрол последователно се подчертава от различни изследователи в последните десетилетия на миналия век и все още продължават да се получават емпирични доказателства за психологичното значение на личния контрол в различни проблемни ситуации (Thompson et al., 1993).[9] Множество емпирични и теоретични изследвания също така доказват значението на автономията за оптималното функциониране на личността и разгръщането на нейния потенциал (Deci, Ryan, 1985).[10] Емпиричните данни показват, че преследването на дългосрочни цели също така е предпоставка за оптимално функциониране и реализация, които от своя страна са свързани с положителни емоционални състояния (Emmons, 1986).[11] Дългосрочните цели изпълняват функцията на организиращи принципи, които помагат на индивида да постави своите постижения в единно цяло. Когато хората се адаптират към дадена социална среда те си поставят дългосрочни цели, които трябва да постигнат и които придават смисъл на тяхното общо поведение. Важността на личностния растеж в структурата на адаптацията произтича от потребността от себerealизация и постоянно развитие на личната компетентност.

Взети заедно, резултатите от изследванията разкриват, че очертаните по-горе аспекти на адаптацията са от фундаментално значение за пълноценното функциониране на личността. В този смисъл може да се каже, че адаптацията отразява степента, до която индивидуалното поведение в дадена социална среда е личностно регулирано. Следователно, в определени случаи не е изключено да се говори за частична адаптация (когато например има условия за личен растеж и приемане на себе си, но събитията в средата не подлежат на личен контрол), за непълна адаптация (когато може да се постигне само донякъде състояние на оптимално функциониране) или за липса на адаптация. Отсъствието на адаптация означава силно ограничаване на личностната регулация на поведението и почти цялостно подчиняване действията на индивида на външни фактори - нормативни изисквания и ограничения, извършване на стереотипни поведения, спазване на технологичен процес и др.

Индивидуалната регулация на поведението в тези случаи е насочена към посрещане на външните ограничения и натоварвания, а не към установяване състояние на оптимално функциониране.

При този теоретичен модел е проведено настоящото емпирично изследване, което включва изучаването и на други конструкти, но настоящата статия представя само резултатите от различните аспекти на адаптацията на обучаемите към учебната среда.

Изследвани са 300 младежи и девойки, обучаеми в три български учебни заведения, обхващащи отделни части от изследваните лица, които ще обозначим като: Гнездо 1 (15 %); Гнездо 2 (46,9 %) и Гнездо 3 (38,1 %). По пол те са разпределени, както следва: мъже – 44,6 %; жени – 55,4 %.

Основното предположение в настоящото изследване е, че условията на социалните среди, вида училище, определят до каква степен хората могат да се адаптират успешно, доколкото различните среди, като обособени цялости, създават специфични условия за адаптацията на хората, включени в тях. Анализът на социалните среди е предмет на други публикации, но тук следва да се отбележи, че важен техен елемент, който играе ролята на фактор, повлияващ поведението, респективно адаптацията на индивидите, функциониращи в съответната среда, са управленските решения и действията на академичните ръководства. За да бъде проверено това предположение бяха сравнени достигнатите равнища на адаптация в тях. Този подход беше приложен в сходни среди. Данните от различните аспекти и различията в адаптацията в трите среди са представени в следващата таблица.

Таблица 1. Различия в равнищата на адаптацията в три образователни среди

Скала	Гнездо	M	SD	Гнездо	M	SD	Sig.
Приемане на себе си	Гнездо 1	2,68	0,60	Гнездо 2	2,79	0,45	0,203
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,005
	Гнездо 2	2,79	0,45	Гнездо 1	2,68	0,60	0,203
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,024
	Гнездо 3	2,95	0,61	Гнездо 1	2,68	0,60	0,005
				Гнездо 2	2,79	0,45	0,024
Личен растеж	Гнездо 1	2,71	0,55	Гнездо 2	2,79	0,45	0,255
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,009
	Гнездо 2	2,82	0,54	Гнездо 1	2,68	0,60	0,255
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,033
	Гнездо 3	2,97	0,58	Гнездо 1	2,68	0,60	0,009
				Гнездо 2	2,79	0,45	0,033
Жизнени цели	Гнездо 1	2,55	0,49	Гнездо 2	2,79	0,45	0,159
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,000
	Гнездо 2	2,70	0,67	Гнездо 1	2,68	0,60	0,159
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,002
	Гнездо 3	2,96	0,66	Гнездо 1	2,68	0,60	0,000
				Гнездо 2	2,79	0,45	0,002

Автономия	Гнездо 1	3,03	0,73	Гнездо 2	2,79	0,45	0,708
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,108
	Гнездо 2	2,98	0,73	Гнездо 1	2,68	0,60	0,708
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,006
	Гнездо 3	3,23	0,70	Гнездо 1	2,68	0,60	0,108
				Гнездо 2	2,79	0,45	0,006
Контрол над средата	Гнездо 1	2,87	0,52	Гнездо 2	2,79	0,45	0,776
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,241
	Гнездо 2	2,89	0,57	Гнездо 1	2,68	0,60	0,776
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,211
	Гнездо 3	2,99	0,60	Гнездо 1	2,68	0,60	0,241
				Гнездо 2	2,79	0,45	0,211
Позитивни взаимоотношения	Гнездо 1	2,88	0,49	Гнездо 2	2,79	0,45	0,115
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,028
	Гнездо 2	3,03	0,55	Гнездо 1	2,68	0,60	0,115
				Гнездо 3	2,95	0,61	0,346
	Гнездо 3	3,10	0,60	Гнездо 1	2,68	0,60	0,028
				Гнездо 2	2,79	0,45	0,346

Както се вижда от получените резултати, адаптацията в Гнездо 1 и Гнездо 2 е по-неуспешна в сравнение с Гнездо 3 по отношение на позитивните взаимоотношения. Гнездо 1 и Гнездо 2, освен това, създават по-малки възможности за формиране на дългосрочни жизнени цели и личен растеж, в сравнение с Гнездо 3. В сравнение с обучаемите от Гнездо 3, тези от Гнездо 1 и Гнездо 2 също така намират и по-малко основания за себеуважение и приемане на себе си. Въпреки посочените различия, всички резултати по измерваните аспекти на адаптацията остават в положителната част на континуума.

Като цяло тези наблюдения разкриват, че достигнатите равнища на адаптация в учебните среди са удовлетворителни. Различията могат да се обяснят със съдържанието на учебния материал, организацията на обучението, отношението на учителите и перспективите за бъдещо професионално развитие. За по-прецизно изясняване на факторите обаче са необходими по-задълбочени изследвания.

При установените общи тенденции в равнищата на адаптиране в учебните среди могат да се потърсят и влияния на индивидуалните различия. Последните се открояват като отклонения в общата тенденция за всяка група среди. При обучаемите от Гнездо 3 индивидуалните различия се проявяват в по-високи равнища на адаптация спрямо общата тенденция за недостатъчна или умерена степен на оптимално функциониране. При обучаемите от Гнездо 1 и Гнездо 2 индивидуалните различия се проявяват в недостатъчна адаптация на фона на общата тенденция за успешно адаптиране.

Като цяло, тези наблюдения насочват към извода, че аспектите на адаптацията, които са свързани с активно въздействие върху средата (установяване на автономия и контрол над нея) се удават най-трудно и малко са лицата, които могат да ги реализират, докато в благоприятни условия сравнително голям брой хора не могат да се възползват от тях. И в трите учебни среди значителна част от изследваните лица са в състояние да установят

умерени равнища на автономия и контрол. Що се отнася до останалите аспекти на адаптацията и тук се наблюдават значителни вариации, които са показателни за влияние на индивидуалните особености. Те се проявяват ясно в благоприятни обективни условия и достигнати средни равнища на адаптиране. В този случай може да се предположи наличие на пречупващи фактори в личността, които не позволяват да се достигне високо равнище на оптимално функциониране. Независимо от това, университетските ръководства следва да полагат необходимите грижи за създаване на подходящи условия, които да улесняват адаптирането на обучаемите към средата във висшето училище, което неминуемо би се отразило положително върху успеваемостта и би превърнало университетите в притегателно място за младите хора.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Градев, Д. (1976), Социалната адаптация на личността. С., Военно издателство.
- [2] Hettema J., Kenrick D.T. (1989), Biosocial interaction and individual adaptation, in: P.J.Hettema (Ed.) *Personality and Environment: Assessment and Human Adaptation*, John Wiley & Sons Ltd, 3 – 29.
- [3] Campbell, A.(1976), Subjective measures of well-being, *American Psychologist*, February, 117 – 124.
- [4] Emmons, R. A., Diener, E. (1985), Personality correlates of subjective well-being, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 11, 89 – 97.
- [5] Repetti R.L. (1987), Individual and common components of the social environment at work and psychological well-being, *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 710 – 720.
- [6] Tanaka T., Takai J., Kohyama T., Fujihara T. (1994), Adjustment patterns of international students in Japan, *International Journal of Intercultural Relations*, 18, 55 – 75.
- [7] Ryff, C.D. (1989), Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being, *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069 – 1081.
- [8] Brandstatter, H. (1994), Well-being and motivational person-environment fit: A time-sampling study of emotions, *European Journal of Personality*, 8, 75 – 93.
- [9] Thompson S.C., Sobolew-Shubin A., Galbraith M.E., Schwankowsky L., Cruzen D. (1993), Maintaining perceptions of control: Finding perceived control in low-control circumstances, *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 293 – 304.
- [10] Deci E.L., Ryan R.M. (1985), *Intrinsic Motivation and Self-determination in Human Behavior*, New York: Plenum.
- [11] Emmons, R. A. (1986), Personal strivings: An approach to personality and well-being, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1058 – 1068.